

О.В. Охман*

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Реалізація конституційних принципів побудови демократичної держави вимагає законного й обґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності.

У цьому контексті особливу актуальність викликає дослідження проблематики відповідальності суб'єктів злочину за чинним законодавством України. Суспільно небезпечне діяння і суб'єкт злочину — нероздільні поняття кримінального права, пов'язані з багатьма його інститутами, а також іншими юридичними дисциплінами.

У пропонованій роботі розпочата спроба комплексного теоретико-методологічного дослідження питань вчення про суб'єкта злочину, дане питання недостатньо вивчене в зв'язку з нововведеннями в українському кримінальному законодавстві. Таким чином, необхідність розробки вчення про суб'єкта злочину обумовлена динамічністю кримінального законодавства, що вимагає постійного вдосконалювання, особливо коли мова йде про питання кримінальної відповідальності стосовно осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння.

Дослідження набуває особливої актуальності на тій підставі, що прийнятий 5 квітня 2001 року Кримінальний кодекс України впровадив у правову дійсність ряд новел, котрі визначають поняття спеціального суб'єкта злочину, що встановлюють нові види спеціальних суб'єктів, у раніше діючому законодавстві не зазначених.

Виділення ознак суб'єктів злочинів має важливе значення при кваліфікації злочинів, оскільки ознаки, зазначені в конкретному складі злочину, набувають обов'язкового значення при кваліфікації діяння за статтею Кримінального кодексу.

Немаловажливим аспектом, що характеризує актуальність і наукову значимість обраної теми, є постійна потреба приведення кримінально-правової теорії відповідальності суб'єкта злочину у відповідність із сучасними положеннями, пов'язаними як із новим етапом розвитку кримінального законодавства, так і з послідовною необхідністю переосмислення ряду теоретичних положень та постулатів, обумовлених поступальним розвитком сучасного суспільствознавства.

Проблемі відповідальності суб'єкта злочину присвятили свої роботи П.П. Андрушко, Л.В. Багрий-Шахматов, В.І. Борисов, В.М. Бурдін, В.А. Владіміров, В.О. Глушков, С.Б. Гавриш, Л.Д. Гаухман, Н.А. Гуророва, П.С. Дагель, А.Ф. Зелінський, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, Н.С. Лейкіна, Т.А. Леснієвски-Костарева, А.В. Наумов, В.О. Меркулова, Н.А. Мирошниченко, А.А. Музика, В.С. Орлов, Р. Оримбаєв, В.Г. Павлов, В.В. Сташис, С.А. Семенов, Є.Л. Стрельцов, Ш.С. Рашковская, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, П.Ф. Тельнов, В.І. Терентьев, А.П. Тузов, В.В. Устименко, В.Д. Філімонов, С.А. Химченко й інші вчені.

Однак слід зазначити, що в більшості випадків або проводився аналіз спеціальних ознак суб'єктів окремих видів злочинів, особливості їхньої кваліфікації, або проблематика суб'єкта розглядалася як окремий випадок характеристик складу злочину.

Метою дослідження є з'ясування місця і ролі норм про суб'єкт злочину в структурі основних інститутів сучасного кримінального права, визначення системно-правових основ кримінальної відповідальності суб'єктів злочину.

У теорії кримінального права суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності¹. Це поняття детально визначають А.Ш. Акулов і Ю.В. Олександров, які вважають, що суб'єктом злочину, за кримінальним правом, є фізична осудна особа, що досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин². Такої ж позиції дотримується А.М. Ігнатів³. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність⁴.

Ознаками суб'єкта злочину є: 1) наявність статусу фізичної особи; 2) досягнення встановленого законом віку кримінальної відповідальності; 3) осудність⁵. Розглянемо їх докладніше.

Законодавець встановив два віки кримінальної відповідальності:

- загальний вік, що починається з 16 років;
- знижений вік з 14 років.

В основу зниження віку кримінальної відповідальності покладені наступні критерії:

1. рівень розумового розвитку, свідомості особи, що свідчить, що з 14 років особа усвідомлює як суспільну небезпеку, так і протиправність злочинів, перерахованих у ч. 2 ст. 22 КК України.

2. Значна поширеність цих злочинів серед підлітків.

3. Тяжкість шкоди в результаті їхнього вчинення⁶.

У зв'язку з цим особа у віці від 14 до 16 років не несе відповідальності за злочини, що законом не визначені, навіть у тому випадку, коли вона є співучасником особи, котра є суб'єктом іншого злочину. Така особа може нести кримінальну відповідальність лише в тому випадку, коли в її діях містяться ознаки злочину, за який встановлений вік кримінальної відповідальності з 14 років. Зазначена позиція заснована на міжнародно-визнаних принципах ювенального кримінального права кримінальної безвідповідальності неповнолітніх, розуміння і вихованості⁷. Ювенальне кримінальне право вимагає максимальної індивідуалізації правосуддя для неповнолітніх.

Разом із тим, чинне кримінальне законодавство має істотний недолік, пов'язаний із визначенням віку суб'єкта злочину. Вік, як відзначалося раніше, є не стільки хронологічною властивістю людини, а і визначеною соціально-психологічною категорією⁸. Підлітковий вік виключає стійкі погляди і переконання. Це період формування людини як особистості, орієнтація його на вчинення соціально-корисної функції в суспільстві⁹. Однак період формування особистості не пов'язаний із однозначно визначеним конкретним моментом часу, рубежем. Це досить тривалий процес формування підлітка як особистості, пов'язаного з різними зовнішніми факторами, що виявляються під впливом соціального середовища, а також із внутрішніми фізіологічними процесами; процес індивідуалізації "готовності" підлітка до усвідомлення особливостей своєї поведінки.

¹ Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. — Днепропетровск: Пороги, 1992 — С. 42; Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть. — К., 1995. — С. 77; Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В.Н. Петрашева. — М.: ПРИОР, 1999. — С. 180; Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. М.П. Журавлева, А.И. Рарога. — М.: Институт международного права и экономики, 1996. — С. 41.

² Уголовное право УССР. Часть общая. — К.: Вища школа, 1984. — С. 97.

³ Уголовное право России: Учебник. В 2-х томах / Отв. ред. и руков. автор. кол. — Ю.А. Красиков. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1998. — Т. 1. Общая часть. — С. 150.

⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. — К.: Атіка, 2001. — 160 с.

⁵ Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1958. — С. 6-30.

⁶ Уголовное право России: Общая часть: Учебник / Под ред. А.И. Рарога. — М.: Триада ЛТД, 1997. — С. 115.

⁷ Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: Учеб. пособие. — М.: Дело, 2000. — С. 122-139.

⁸ Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности. — М.: Норма, 1998. — С. 71-115.

⁹ Миньковский Т.М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних. — М., 1959. — С. 44.

Бачиться необхідним підтримати думку В.І. Терентьєва щодо законодавчого закріплення можливості звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що досягли віку кримінальної відповідальності, однак у силу різних причин не можуть бути визнані осудними. У зв'язку з цим представляється можливим доповнити ст. 22 КК України частиною 3 наступного змісту: "Особа, що вчинила злочин у неповнолітньому віці, але внаслідок відставання у своєму психічному розвитку під час вчинення злочину не була здатна усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій або керувати ними, не підлягає кримінальній відповідальності". Зазначене положення більш чітко дозволить індивідуалізувати відповідальність стосовно осіб, що мають затримку у своєму психофізіологічному розвитку, і дозволить, на нашу думку, не пов'язувати встановлення суб'єкта злочину з подією, що не залежить від волі підлітка; інтегративно підходити до визначення можливості притягнення до кримінальної відповідальності, з огляду на фізіологічні і психологічні властивості особи підлітка; створити додаткові процесуальні і матеріально-правові гарантії для неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння¹⁰.

Закон не встановлює обмежень максимального віку кримінальної відповідальності, тому особа, що вчинила злочин у похилому віці, розглядається як суб'єкта злочину, однак дана обставина може бути визнана судом у якості пом'якшуючої. Висловлені в літературі пропозиції про впровадження в законодавство основ можливості непритягнення до кримінальної відповідальності суб'єктів похилого віку¹¹ потребують, на нашу думку, більш глибокої розробки і наступного наукового аналізу¹².

Особа вважається такою, що досягла певного віку в нуль годин наступної за днем народження доби. Вік її встановлюється за особистими документами або експертним шляхом¹³. У випадках, коли вік обвинуваченого неповнолітнього встановлює судово-медична експертиза, днем його народження слід вважати останній день визначеного року, а визначаючи вік мінімальною і максимальною кількістю років, виходять з пропонованої експертизою мінімального віку цієї особи¹⁴.

Осудною, згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Проблемі осудності приділена досить велика увага в кримінально-правовій літературі¹⁵.

Осудність виступає обов'язковою умовою кримінальної відповідальності і є однією із загальних ознак суб'єкта злочину. Тобто осудність — це такий стан психіки, коли людина в момент вчинення суспільно небезпечного діяння може усвідомлювати свої дії і керувати ними. Лише з таким станом психіки і пов'язана здатність особи відповідати за свої дії¹⁶.

Неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі. До такої особи за призначенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, якщо така особа за характером вчиненого нею діяння і за своїм психічним станом становить небезпеку для суспільства¹⁷.

¹⁰ Терентьєв В.И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Одесса, 2003. — С. 51.

¹¹ Ситковская О.Д. Указ. соч. — С. 124.

¹² Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность — СПб, 2000. — С. 40.

¹³ Дьяков С.В., Игнатъев А.А., Лунев В.И. Уголовное право. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. — С. 36.

¹⁴ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. — К.: Юрінком-Інтер, 1997. — С. 155.

¹⁵ Курс советского уголовного права. Часть общая. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. — Т. 1. — С. 369-379; Трахтеров В.С. Вменяемость по советскому уголовному праву: Конспект лекций. — Х., 1966. — 15 с.

¹⁶ Смирнова Н.Н. Уголовное право: Учеб. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. — С. 108.

¹⁷ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. — К.: Юрінком-Інтер, 1997. — С. 160.

Неосудність, відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України, — це неспроможність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного душевного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Однак не слід думати, що будь-яке психічне захворювання особи дає підстави для визнання її неосудною. Далеко не будь-яке психічне захворювання впливає на здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати своїми вчинками. Осудною може бути визнана не тільки психічно здорова людина, а й така, яка страждає на яке-небудь психічне захворювання, але за умови, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння вона усвідомлювала свої дії і могла керувати ними. Отже, осудність є передумовою вини особи, а вина особи, своєю чергою, є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності та покарання¹⁸.

Суб'єкти деяких злочинів характеризуються ще й додатковими спеціальними ознаками. Залежно від їхньої наявності чи відсутності суб'єкти поділяються на загальні і спеціальні¹⁹.

Спеціальним суб'єктом злочину (відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України) є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Важливою є характеристика особи злочинця, сутність якої значно ширша за поняття суб'єкта злочину. Ця сутність визначається не лише юридичними ознаками суб'єкта і його поведінкою в процесі вчинення злочину, але й усією сукупністю його особливих рис і якостей, що виявляються в його поведінці у суспільстві до вчинення суспільно небезпечного діяння.

У кримінальному праві особа злочинця розуміється як "сукупність усіх соціально-психологічних властивостей і особливостей, які притаманні злочинцю"²⁰. Кримінальне законодавство і теорія кримінального права чітко розмежують ці два поняття.

Зокрема, С.М. Іншаков визначає особу злочинця як сукупність її негативних, криміногенних якостей, які зумовили (або могли зумовити) вчинення людиною злочину²¹.

Аналогічної думки дотримується і В.М. Бурлаков, який зазначає, що особа злочинця — це сукупність соціально-психологічних якостей особи, яка за певних ситуаційних обставин (або поза ними) призводить до вчинення злочину²².

З точки зору Ю.М. Антоняна, особа злочинця є сукупність інтегрованих у ній соціально значущих негативних якостей, що утворилися в процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми. Порівняльне психологічне вивчення особи злочинців і законслухняних громадян дає підставу зробити висновок, що злочинець — це особа з надзвичайно високим рівнем занепокоєності та невпевненості у собі, імпульсивності та агресивності, відчуженості від суспільних цінностей і корисного спілкування. Це поєднується з високою вразливістю в міжособистісних відносинах, тому такі особи часто застосовують насилля у різних конфліктах. Вони нехтують вимогами правових та моральних норм, відчужені від суспільства та його цінностей, від малих соціальних груп (сім'ї, трудових колективів та ін.), у них погана соціальна пристосовуваність, а відтак виникають чималі труднощі при спробах адаптуватися у тих же малих групах. Саме вказані ознаки у сукупності з антисуспільними поглядами й орієнтаціями

¹⁸ Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — Х.: Право, 1997. — С. 119-120.

¹⁹ Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: Монографія. — К.: Атіка, 2000. — С. 227.

²⁰ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. — К.: Юрінком-Інтер, 1997. — С. 151; Курс советского уголовного права. Часть общая. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. — Т. 2. — С. 17.

²¹ Іншаков С.М. Криминология: Учебник. — М.: Юриспруденція, 2000. — С. 40.

²² Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. — СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. — С. 131.

відрізняють злочинців від не злочинців, а їхнє поєднання (не обов'язково, звичайно, усіх) у конкретної особи виступає як безпосередня причина вчинення злочинів²³.

На наш погляд, найбільш повне визначення особи злочинця запропонував А.Ф. Зелінський. Особа злочинця — це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою притаманних людям, винним у злочинній діяльності певного типу. Таке поняття необхідно відрізнити від поняття “особи, що вчинила злочин”, тобто особи випадкового правопорушника²⁴.

У КК України йдеться про особу злочинця у зв'язку з призначенням покарання і звільненням від нього (розділи XI та XII КК України). У всіх інших нормах Загальної частини КК України поняття особи, що стосується будь-яких ознак особи злочинця, не трапляється. Однак соціально-психологічні властивості злочинця мають важливе значення у виявленні причин і мотивів вчинення злочину, для індивідуалізації покарання.

Останніми роками чимраз частіше злочинні діяння вчиняють державні службовці, зокрема й особи, які обіймають відповідальні посади. При цьому вчинення такими особами злочинів є причиною підвищеного ступеня суспільної небезпеки. Відтак постає низка юридичних запитань щодо тлумачення самого поняття “службова особа”.

Відповідно до п. 1 примітки до ст. 364 КК України, службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Згідно з п. 2 цієї примітки, службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки, зазначені в п. 1 цієї примітки.

Кримінальний закон передбачає відповідальність за вчинений злочин лише фізичної особи. Це положення впливає зі змісту багатьох статей кримінального закону (ст. 2, 4-10). Так у ст. 7 йдеться про відповідальність громадян України, громадян іноземної держави, осіб без громадянства, які вчинили злочини за межами України. Водночас установлення кримінальної відповідальності за вчинений злочин лише фізичних осіб означає, що суб'єктом злочину не може бути юридична особа (установи, підприємства, організації). За злочинні діяння, що виявлялися у процесі діяльності юридичної особи, відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння.

За словами С.Я. Лихової та П.С. Матишевського, питання щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб є дискусійним. Воно по-різному вирішувалось у кримінальному законодавстві багатьох держав. Зокрема, на початку ХХ ст. законами США передбачалась кримінальна відповідальність юридичних осіб, винних у злочинних діях у сфері господарювання, з покаранням за такі дії штрафом. У 1978 р. Європейський Комітет із проблем злочинності Ради Європи рекомендував європейським державам визнати юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності за екологічні злочини. Це давало б змогу судам застосовувати у таких справах покарання не лише у вигляді штрафу, а й у вигляді заборони діяльності підприємств чи інших об'єктів, якщо їхня діяльність завдавала великої шкоди людям, суспільству чи самій природі. Такою рекомендацією скористалися Англія і Франція. Більшість європейських держав не реалізувала її, очевидно, тому, що вона не відповідає принципу кримінального права — особистої (індивідуальної) відповідальності особи за вчинений злочин. Ця проблема має вирішуватися за допомогою адміністративного або цивільного права із застосуванням до таких підприємств штрафних санкцій з обмеженням або заборону їхньої діяльності²⁵.

²³ Там же. — С. 79-80.

²⁴ Зелінский А.Ф. Криминология: Курс лекций. — Х.: Прапор, 1996. — С. 56.

²⁵ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. — К.: Юрінком-Інтер, 1997. — С. 151.

Питання про доцільність запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб активно обговорюються і вченими країн пострадянського простору, зокрема й України²⁶.

Можливість поширення на юридичних осіб кримінальної відповідальності обговорюється в наукових колах на найвищому рівні. Проект КК України, розроблений робочою групою під керівництвом В. Смітєнка, суб'єктом злочину визнає і юридичну особу²⁷. Проте, на відміну від адміністративістів, спеціалісти з кримінального права не так одностайні у підтримці цієї ідеї.

Ми вважаємо, що достатніх підстав для запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб немає. Головна причина криється у сутності юридичної особи, яка є особливою цивільно-правовою формою реалізації інтересів своїх засновників. Будь-які дії вона вчиняє через свої органи, які врешті-решт складаються з людей (фізичних осіб). Саме вони визначають (формують) волю юридичної особи та виражають її зовні шляхом вчинення певних юридичних дій.

Отже, "мислять" за юридичну особу завжди люди. Суб'єктивна ж сторона, яка є обов'язковим елементом усіх складів злочинів, передбачає психічне ставлення особи до свого діяння і його протиправних наслідків. Юридична особа не може мати психіки, отже, вона не може бути визнана суб'єктом злочину. Цей аргумент намагаються спростувати прихильники запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб і відзначають, що цивільно-правова відповідальність теж настає за умови вини. Якщо існує вина в цивільному праві, то така сама конструкція вини юридичної особи може застосовуватися і в кримінальному праві. Але цивільно-правова відповідальність юридичної особи має особливу природу, оскільки для неї характерно, по-перше, що це є відповідальність перед конкретною особою, якій завдано шкоду діями працівників юридичної особи, по-друге, що притягнення до відповідальності відбувається за бажанням особи, права якої порушені, по-третє, що після відшкодування шкоди юридична особа вправі заявити регресні вимоги до винного працівника.

Кримінальна відповідальність — це відповідальність за порушення публічних норм, а не прав та інтересів конкретної особи. До цього виду відповідальності особа притягується компетентним державним органом. Це відповідальність перед державою. Вона має зовсім інші цілі. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару й виправлення, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Отже, головною метою застосування кримінального покарання є перевиховання злочинця. Чи можливе досягнення такої мети покарання щодо юридичної особи?

Основними видами покарання для юридичних осіб передбачалися б такі: штраф, який встановлювався б у розмірі, що відповідав би частині або повній кількості річного доходу юридичної особи; заборона займатися певною діяльністю, що полягає у встановленні заборони укладати певні види угод, випускати акції або інші цінні папери, отримувати державні дотації, пільги і переваги від держави або займатися іншими видами діяльності безстроково, або на строк до п'яти років; ліквідація юридичної особи, тобто припинення діяльності юридичної особи, яка призначалась би в тих випадках, коли суд визнає, що тяжкість вчиненого злочину унеможлиблює збереження юридичної особи та продовження її діяльності²⁸.

²⁶ Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства. — Х., 1994. — С. 518; Жевлаков Е.Н. Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. — М., 1991. — С. 35-36; Повелицина П.Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. — М., 1991. — С. 28-29.

²⁷ Матковський О., Смітєнка В. Реформа цивільного законодавства у світлі проблем кримінального права // Право України — 1998. — № 4. — С. 42.

²⁸ Волженкин Б.В. Уголовная ответственность юридических лиц: Серия "Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе". — СПб., 1998. — С. 9.

Види покарання, що застосовуються в країнах, які визнають юридичну особу суб'єктом злочину, мають переважно майновий характер. У кримінальних справах проти юридичних осіб у Франції перевагу в усіх випадках надавали штрафу²⁹. Отже, притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності полягає у застосуванні санкцій майнового характеру. Їх відмінність від цивільно-правових санкцій полягає лише в тому, що вони стягуються на користь держави. Якщо злочином потерпілому заподіяно майнову шкоду, вона відшкодовується на підставі заявленого в кримінальній справі цивільного позову (ст. 28 КПК України). Як цивільного відповідача може бути визнано і громадянина, і юридичну особу. Якщо особа не пред'явила цивільного позову в кримінальній справі, вона має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства³⁰.

Відтак, якщо йдеться про відшкодування завданої злочином майнової шкоди, то сучасне кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість її стягнення і з юридичної особи. Для потерпілих не має значення, чи визнана вона суб'єктом злочину, — головне, чи є можливість застосувати до неї санкції майнового характеру, що стягуються в користь держави. Отже, щодо юридичних осіб не можливе досягнення основної мети покарання. Кримінальна відповідальність є персональною. До неї притягаються лише ті особи, у діях яких наявні всі елементи складу злочину, у тому числі вина. Вина ж юридичної особи — це вина її працівників. Проте її відповідальність — це відповідальність за працівника. За словами С.В. Познишева, змішати винність усіх членів колективу і вивести з цього якимось визначене ціле неможливо, вина кожного має свій особливий відтінок. Якщо ж визнати, що фізичні особи, які входять до складу юридичної особи, повинні відповідати кожний згідно зі своєю виною, то втрачається сенс відповідальності юридичних осіб³¹. Тому визнати юридичну особу суб'єктом злочину означає відмовитися від принципу персональної відповідальності в кримінальному праві. Аналогічної позиції дотримуються й інші вчені³². Отже, на підставі вищевикладеного ми вважаємо, що юридичні особи не можуть бути визнані суб'єктами кримінальної відповідальності.

Значимість отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в роботі визначені концептуальні проблеми кримінально-правового регулювання інституту суб'єкта злочину, що можуть служити відправним моментом у подальших дослідженнях проблем кримінальної відповідальності суб'єкта злочину в українському законодавстві. Окрім цього положення, що містяться в роботі можуть використовуватися при здійсненні нормотворчої діяльності, при удосконалюванні проектів нормативних актів.

Крім того, значення даної наукової статті полягає в можливості використання матеріалів дослідження для вирішення теоретичних і практичних кримінально-правових проблем, а також має базовий характер для подальшого дослідження різних елементів складу злочину.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою юридичних дисциплін
Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол від 13 квітня 2006 року)*

²⁹ Крылова Н.Е. Уголовная ответственность юридических лиц во Франции: предпосылки возникновения и основные черты // Вестник Московского университета. — Серия 11, Право. — 1998. — № 3. — С. 79.

³⁰ Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубинський; Відп. ред.: В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. — 2-ге вид. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 624 с.

³¹ Познишев С.В. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1923. — С. 52.

³² Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. — Днепропетровск: Пороги, 1992. — С. 42; Брич Л.П., Навроцький В.О. Вказ. праця. — С. 268.